

УДК 343.132:343.14

Соф'їн Михайло Ігорович –
ад'юнкт кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ

ВИД І РОЗМІР ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЯК ОBOB'ЯЗКОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ СЛІДЧИМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, задля забезпечення їх однозначного тлумачення та застосування в діяльності слідчих.

Ключові слова: доказування; предмет доказування; шкода, завдана кримінальним правопорушенням; моральна шкода; фізична шкода; майнова шкода; слідчий.

Особа, якій заподіяно шкоду кримінальним правопорушенням, є пріоритетною в системі цінностей, що перебувають під правовою охороною держави. Чільне місце в забезпеченні правової охорони потерпілих належить слідчим – службовим особам, уповноваженим у межах компетенції, передбаченої Кримінальним процесуальним кодексом (КПК) України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Саме на цих суб'єктів сторони обвинувачення, відповідно до ч. 2 ст. 92 КПК України, покладено обов'язок збирати, перевіряти та оцінювати докази з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Вони зобов'язані доказувати обставини, передбачені ст. 91 КПК України, які становлять предмет доказування. Від дій слідчого

почасти залежить, чи буде відшкодовано шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, та в якому розмірі.

Актуальні проблеми кримінально-процесуального доказування досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких: С. А. Альперт, В. Д. Арсенєв, Л. М. Білецька, Г. Ф. Горський, М. І. Гошовський, М. М. Гродзинський, Ю. М. Грошевий, П. С. Елькінд, В. С. Зеленецький, М. І. Костін, О. П. Кучинська, А. М. Ларін, П. А. Лупинська, М. М. Михесенко, В. В. Молдаван, В. Т. Нор, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, С. В. Слінько, В. М. Тertiшник, Л. Д. Удалова, Ф. Н. Фаткулін, С. А. Шейфер, В. П. Шибіко та ін.

Висновки вчених сформували потужний базис для вирішення низки проблем, що виникають під час доказування. Однак норми ст. 91 чинного КПК України отримали неоднозначне тлумачення, а відповідно і різне застосування в практичній діяльності слідчих підрозділів.

Під час доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слідчі стикаються з численними труднощами, пов'язаними з недосконалістю кримінального процесуального законодавства, а також відсутністю чіткого механізму забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Таким чином, метою статті є дослідження такого елемента предмета доказування, як вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, задля забезпечення його однозначного тлумачення та застосування в діяльності слідчих.

Доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою визначення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому чинним КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд визначають наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України).

Процесуалісти слушно зазначають, що кінцевою метою процесу доказування в кримінальному провадженні є отримання знань, якнайбільше наближених до об'єктивної реальності.

Досягнення цього можливе лише після повного та достовірного виявлення всіх обставин, що є важливими для розкриття вчиненого кримінального правопорушення, особи, яка його вчинила, а також інших обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. Безумовно, кожне кримінальне правопорушення є унікальним та має певні особливості. Водночас існує певний комплекс обставин, установлення яких необхідне за кожним кримінальним провадженням, оскільки без їх виявлення неможливо розкрити кримінальне правопорушення, встановити особу, яка його вчинила, прийняти законне, обґрунтоване, вмотивоване рішення. Такий комплекс обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, у теорії кримінального процесу усталено називають предметом доказування [1, с. 190].

У кримінальному процесі предмет доказування визначають по-різному. Найбільш узагальнено його розкрив Р. С. Белкін, зазначивши, що предмет доказування – це обставини, які обов'язково необхідно виявити в кожній кримінальній справі [2, с. 185].

Дещо розширений варіант наведеного визначення з акцентуацією на меті надав С. М. Стахівський. Науковець стверджував, що предмет доказування – це передбачений законом комплекс обставин, які підлягають обов'язковому встановленню в кожній кримінальній справі з метою її правильного вирішення [3, с. 32].

Ще більшу конкретизацію мети визначення предмета доказування знаходимо у М. М. Михеєнка. На його думку, предмет доказування є узагальненим відображенням об'єкта кримінально-процесуального пізнання, що здійснюється через судові докази. Науковець визначив предмет доказування як певну сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом обставин, установлення яких необхідне для вирішення заяв і повідомлень про злочини, кримінальної справи загалом або судової справи на стадії виконання вироку, а також для вжиття процесуальних профілактичних заходів у справі [4, с. 98–99].

Водночас В. Г. Гончаренко, як на нас, дещо обмежено тлумачить цю категорію винятково як фактичний склад злочину, що дозволяє виконати всі завдання кримінального судочинства щодо тих діянь, відносно яких було здійснено дізнання, досудове слідство і судовий розгляд [5, с. 120–122]. Безумовно, склад злочину є важливим елементом предмета доказування, однак він не охоплює всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню.

Одне з найбільш ґрунтовних визначень предмета доказування, адаптоване до вимог нового кримінального процесуального законодавства, сформулювали Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна та О. Г. Шило. Дослідники вважають, що предмет доказування – це перелік закріплених у законі обставин, які повинні бути встановлені чи спростовані під час доказування в кожному кримінальному провадженні. Це, на їхню думку, є важливим для перевірки та оцінки доказів (наприклад, виявлення факту несприятливих відносин між підозрюваним та свідком) [1, с. 191].

Згідно з ч. 1 ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, були отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення

та/або є доходами від такого майна, чи призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їхнім незаконним обігом, чи підшукані, виготовлені, пристосовані, використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Предмет доказування, закріплений у ст. 91 КПК України, охоплює лише найбільш загальні обставини, які не завжди враховують специфіку розслідування конкретних злочинів.

Предмет доказування забезпечує фактичне підґрунтя для правильної кримінально-правової кваліфікації вчиненого особою (особами) суспільно небезпечного діяння, цілеспрямоване здійснення сторонами процесуальних повноважень у кримінально-процесуальному провадженні в конкретній справі, індивідуалізацію кримінального покарання винних осіб та відшкодування завданої шкоди [6, с. 238].

Також інформація про структурні елементи предмета доказування надає слідчому можливість розробляти версії, застосовувати необхідні заходи забезпечення кримінального провадження, обирати та проводити слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії під час розслідування конкретного злочину, яким заподіяно шкоду.

За п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України однією з обставин, що підлягає доказуванню, є вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Ця обставина має важливе кримінальне процесуальне значення.

Так, Є. В. Віденко стверджує, що вид шкоди та її розмір, виражений у майновому (грошовому) еквіваленті, становить предмет цивільного позову. До того ж, доказування виду й розміру заподіяної шкоди у кримінальному провадженні передбачає не лише обґрунтування цивільного позову з метою її відшкодування, а має передусім кримінально-правове значення. Це слід пояснювати тим, що розмір заподіяної шкоди

належить до об'єктивної сторони вчиненого кримінального правопорушення, визначає ступінь його суспільної небезпечності, а нерідко й кримінально-правову кваліфікацію [7].

На думку Т. М. Барабаш, доказувати вид, розмір і характер шкоди, завданої злочином, необхідно для визначення розміру стягнення за цивільним позовом і обсягу майна, на яке можливе накладення арешту. Також характер і розмір шкоди можуть бути обставинами, від яких залежить кваліфікація злочину (наприклад, ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів), визначення ступеня вини і розміру покарання підсудного. Так, розмір шкоди, завданої ухиленням від оподаткування, є однією з кваліфікуючих ознак такого складу злочину, як завдання шкоди державі у великих і особливо великих розмірах. Для визначення характеру і ступеня суспільної небезпечності злочину необхідно встановити розмір шкоди, що іноді має вирішальне значення для визнання діяння злочинним і визначення тяжкості злочину [8, с. 79, 87].

Отже, доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, має важливе значення, насамперед, для забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням: визнання осіб потерпілими, цивільними позивачами і цивільними відповідачами, вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні, визначення обсягу майна, на яке можливе накладення арешту. Зрештою, цей елемент предмета доказування є важливим для кримінально-правової кваліфікації, визначення ступеня суспільної небезпечності злочину, розміру покарання тощо.

Однак лише доказування виду та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, недостатньо для забезпечення ефективного та результативного її відшкодування. Таким чином, необхідне встановлення й інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зокрема події кримінального правопорушення (часу, місця, способу та інших обставин його вчинення, винуватості обвинуваченого тощо).

Так, Є. В. Віденко слушно зазначає, що доказування характеру (виду) та розміру майнової шкоди, завданої

кримінальним правопорушенням, передбачає, щонайперше, доказування власне події кримінального правопорушення, учинення його підозрюваним, обвинуваченим, його вини та причинового зв'язку між кримінальним діянням і наслідками – заподіяною шкодою. Отже, доказування обвинувачення, висунутого підозрюваному, обвинуваченому, нерозривно пов'язано з процесом доказування виду й розміру заподіяної ними шкоди [7].

Аналіз обставин, що підлягають доказуванню, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України, дає підстави стверджувати, що вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та розмір процесуальних витрат – це різні обставини, які підлягають доказуванню. Таким чином, до шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, не можна зарахувати процесуальні витрати.

Вид та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, підлягає обов'язковому доказуванню, однак потрібно враховувати, що наявність шкоди не є ознакою всіх без винятку злочинів, оскільки суспільно небезпечні наслідки – це факультативна ознака складу злочину.

У процесі розгляду цього елемента предмета доказування постає два дискусійних питання: 1) потрібно доказувати вид та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у всіх кримінальних провадженнях; 2) яке місце посідає цей елемент предмета доказування в системі обставин, що підлягають доказуванню?

На наше переконання, вид та розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, варто доказувати в усіх кримінальних провадженнях. У разі вчинення злочину з матеріальним складом без доказування наслідків у вигляді шкоди чи загрози її заподіяння не можна констатувати в певному суспільно небезпечному діянні ознак складу злочину. Водночас у злочинах з формальним складом також може бути заподіяно шкоду. Наприклад, хуліганство є злочином з формальним складом, однак під час його вчинення може бути завдано майнову чи фізичну шкоди, встановлення якої необхідне для подальшого відшкодування потерпілому.

Варто зазначити, що погляди науковців суперечать позиції законодавця стосовно місця цього елемента предмета доказування в системі обставин, що підлягають доказуванню.

Так, В. А. Банін висловив думку про неможливість розглядати встановлення шкоди у самостійного компонента схеми предмета доказування, оскільки він є елементом події злочину. Шкода є наслідком злочину [9, с. 43].

За В. О. Навроцьким, складно погодитися з тим, що як предмет доказування названо «вид, розмір і тяжкість шкоди». По-перше, доказувати потрібно не просто шкоду, а заподіяні злочином наслідки. Вказівка на «шкоду» орієнтує на пошук наслідків лише майнового та матеріального характеру. По-друге, наведена обставина вже містить указівку на склад злочину. По-третє, вид і розмір наслідків вичерпно характеризують їхню тяжкість, а тяжкість не є самостійною характеристикою заподіяної шкоди (наслідків). Дослідник зазначає, що одні й ті самі обставини можуть в одних випадках враховуватися в процесі кваліфікації, а в інших – під час призначення покарання (наприклад, якщо наслідки злочину, названі в диспозиції кримінально-правової норми, відіграють роль кваліфікаційних ознак). Якщо наслідки не є обов'язковою ознакою злочину і належать до так званих факультативних ознак складу, то їх варто враховувати під час призначення покарання в межах санкції норми Особливої частини, де вони постають чинником, яким визначено ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину [10, с. 179, 185]. Отже, якщо наслідки не є обов'язковою ознакою певного складу злочину, то їх і не потрібно встановлювати. Зрештою, якщо цю шкоду не визначати самостійним елементом предмета доказування, її доказування видається не обов'язковим у певних складах злочинів.

Шкода, завдана кримінальним правопорушенням, належить до наслідків, які є факультативною ознакою злочинів. Обов'язковими ж наслідки є лише для злочинів із матеріальним складом. Термін «суспільно небезпечні наслідки» є ширшим за поняття «шкода, завдана злочином», оскільки наслідки охоплюють не лише шкоду, а й загрозу її заподіяння. Однак виокремлення виду та розміру шкоди, завданої

кримінальним правопорушенням, є цілком виправданим, тому що цей елемент предмета доказування значущий не лише для кваліфікації злочину, але й для відшкодування шкоди, яке відбувається після кримінально-правової кваліфікації. Виокремлення цього елемента полягає в тому, що слідчий має чітко розуміти його важливість і не зосереджуватися лише на доказуванні події кримінального правопорушення та вини особи, яка його вчинила. Необхідно усвідомлювати важливість доказування обставин, що мають значення для потерпілої особи та держави, яка прагне забезпечити їй захист.

За результатами дослідження можна сформулювати декілька важливих висновків. По-перше, забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, вимагає виявлення різних обставин, які підлягають доказуванню, визначення виду й розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також потерпілого тощо, оскільки від цього залежить, чи встановлять особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, чи доведуть її винуватість. По-друге, доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, має непересічне значення для забезпечення потерпілому відшкодування: визнання осіб потерпілими, цивільними позивачами і цивільними відповідачами, вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні, визначення обсягу майна, на яке можливе накладення арешту. По-третє, вид та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, варто доказувати в усіх кримінальних провадженнях. По-четверте, виокремлення виду та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, є доцільним, оскільки має значення не лише для кваліфікації злочину, а й для відшкодування шкоди, що відбувається після кримінально-правової кваліфікації. Своєю чергою, слідчий повинен чітко усвідомлювати його важливість і не зосереджуватися лише на доказуванні події кримінального правопорушення та вини особи, яка його вчинила.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за заг. ред. Тація В. Я., Капліної О. В., Шило О. Г. – Харків : Право, 2014. – 824 с.
2. Белкин Р. С. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / Р. С. Белкин, А. И. Винберг, В. Я. Дорохов, Л. М. Корнеева. – М. : Юрид. лит., 1966. – 584 с.
3. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування / С. М. Стахівський. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 272 с.
4. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. – Киев : Высш. шк., 1984. – 133 с.
5. Гончаренко В. Г. Предмет доказування в кримінальному судочинстві / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 1 (20). – С. 120–122.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. Банчука О. А., Куйбіди Р. О., Хавронюка М. І. – Харків : Фактор, 2013. – 1072 с.
7. Віденко Є. В. Цивільний позов у кримінальному провадженні України як «інструмент» захисту прав потерпілого [Електронний ресурс] / Є. В. Віденко // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 368–370. Режим доступу: http://www.pap.in.ua/5_2014/110.pdf. – Назва з екрана.
8. Барабаш Т. М. Предмет доказування у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Барабаш Тетяна Миколаївна. – Київ, 2002. – 210 с.
9. Банин В. А. Проблемы предмета доказывания и истины в советском уголовном процессе // Доказывание по уголовным делам / В. А. Банин. – Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1986. – 43 с.
10. Навроцький В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – Київ : Атіка, 1999. – 263 с.